

MI. : *vaḳaa ben o söz-ü söyle-dim, amma o mā'nā ile söyle-me-dim* «il est vrai que j'ai prononcé cette parole, mais je ne l'ai pas dite dans ce sens».

باری*

459. *bāri* (halk ağzında *bārim* [1] «au moins») katmaeı. Mânadaşı : هیچ اولماسه *hiç ol-maz-sa* «kelimesi kelimesine: si ce n'est rien».

MI. : *bir iş yap-acak-sañ bāri lâyiḳ-ı-yle yap* «si tu dois faire quelque chose, fais-le au moins convenablement».

ذاتاً*

460. *Zāten* (halk ağzında *zāti*) katmaeı (Arapçada, zatında, haddi zatında, aslında, esasında, esasen, «par soi-même, en personne, dans (son) essence».

Türkçede ortada artık *olup bitmiş* «acquis» görünen ve bu itibarla diğer işlerin de ona üstelik katılmış sayılması icap eden *esaslı bir iş* bulunduğunu bildirir.

(Bu katmaeın Fransızca karşılıkları çok değişikdir. Ekseriya şunlarla ifade edilir: «sans cela: bu da olmasa; d'ailleurs, du (au) reste; kaldı ki: aussi bien; déjà: oldum olası, öteden beri.» (Bazı hallerde de «précisément, au fond, comme de raison, par le fait, de toute façon; naturellement, justement vs, » ile tercüme edilebilir.)

MI. : *zāten zaif idi bu hastal'ık k'endi-sin-i büsbütün düḡ-ür-dü* (Ş. Sāmi - Bey) «il était faible sans cela (il était déjà faible), cette maladie l'a tout à fait mis à bas ; *o zāten çarşı-ya gid-ecek-di ben-de bazı şey-ler ısmarla-dım* (Ş. Sāmi Bey) «sans cela déjà (de toute façon) il allait au marché, (aussi) lui ai-je donné quelques commissions» ;

arab-lar top-dan tüfe(n)g'-den kork-maz-lar-dı; zāten düşman-ın kurşan-ları bir şey yap-maz-dı «les Arabes ne craignaient pas les canons ni les fusils; d'ailleurs les balles (kelime kelime «le plomb») des ennemis ne faisaient aucun mal» (Tarabulus harbine dâir bir gazete makâlesinden).

Fransızcada tam karşılığı olmayan bu katmaeın kullanımındaki güçlükler dolayısıyla, meşhur Nasreddin Hocaya atfedilen bir iki hikâyeyi burada söylemeği faideli buluyoruz ki; bunların içinde bu kelimenin çok dikkate değer mahiyetteki kullanışları görülmektedir.)

Nasreddin Hoca nasılsa attan düşmüş ve kendisini yuhaya tutan bir alay çocuk başına üşmüş; hoca dönüp onlara :

A çocuklar demiş, düş-me-sem-de, zāten ben in-ecek-dim «qu'importe que je sois tombé, j'allais descendre de toute manière (= nasıl olsa, nasılsa). (Kelime kelime : même si je n'étais pas tombé, sans cela déjà j'allais descendre);

(İslâm dininde karı ölünce kocasından boş düşmüş sayılır). Hocaya karısının öldüğünü haber vermişler, (yiğitlik kendisinde kalsın diye) demiş ki :

[1] Rumeli lehçelerinde *bariliğim* ve hattâ *bāriliğime* çeşitlerini duymuşumdur. A.U.E.

Öl-me-se-idi de zâten beñ onu başa-yacak-dım. «qu'importe qu'elle soit morte, j'allais la répudier de toute manière.»;

Bir gün hamamda beraber yıkanırken (Timurlenk) in kendince elli akçe ettiğini nasılsa ağzından kaçırmış. Timurlenk kızmış: «Yalnız şu üstümdeki (futa) peştemal o kadar eder» deyince, o da hemen:

Ben de zâten peştemal'a baha biç-miş-dim demiş. «Aussi bien est-ce la serviette que j'avais estimée».

* حاضر

461. hazır katmacı.

Bu kelime sıfat olarak kullanıldığı zaman «yar = présent, eli kulağında = (müezzinin ezan okumak durumu) prêt » mânalarını verir. Katmaç olarak kullanıldığı zaman bir iş (veya vaka) un, istifade edilcek (hâp hazır) bir *fırsat* «occasion» olarak görüldüğünü bildirir.

(Fransızcadaki karşılıkları oldukça değişik olabilir: «Madem ki (çünkü)... puisque, du moment que... — den istifade ederek, tam zamanıdır, cela arrive à point nommé, cela tombe à pic».

MI. : حاضر چيقيورساك بكا بر قاچ پول ساتين آل *hazır çık-ıyor-suñ baña bir kaç pul' satın al*, «puisque tu sors, achète-moi (par la même occasion) quelques timbres-poste».

Çok kere bunun ardınca hal ulağı (gérondif) olan *-ken* gelir.

MI. : حاضر آبدستم وارکن بنده جماعته يتيشيم *hazır abdest-im var-k'en ben de cemâ'at-e yetişeyim* «puisque je suis en état de pureté légale, j'en profiterai pour me joindre à la prière» (kelime kelime: ayant, à propos, l'ablution, que je rejoigne la communauté). (altta gizli «sous-entendu»: qui est en prière);

حاضر كزركن بزده اوغرامالی ايديكو *hazır g'ez-erk'en bize-de ağra-mal'ı idi-niz* «du moment que vous étiez en promenade, vous auriez dû entrer chez nous».

آرتق (آرتیق)

462. *artık* (eski şekli آرتق *artuq*) katıncı (bu böyle, işte böyle = décidément; nihayet, akıbet = à la fin; nihayetilemir, finalement).

Vurgusu son heceyle olan *artık* kelimesi ise esasen آرتق *art-mak* [1] fiilinin köküne *-ık* eklenmesiyle yapılan (bk. § 860) bir türemedir; mk. Yakutça *ord-uq*.

İklleme mânasıyla:

1° Fazla «excédent», üstelik «surplus», kalıntı «reliefs (d'un repas)» (اكسك *eksik* «insuffisance, manque» in zıddı); adem, sıfat ve zarf (katmaç) olarak kullanılır.

[1] Veya (M. RADLOFF, *alt. Inschr.*, I, 87) göre, aynı mânada olan *armak* tan ki, o zaman ek *tık* (*tuk*) olur. J. D.

Ml. : *han-ı tavuğ-u gibi yol-cu artığ-ı ile g'eç-inir* «comme la poule de l'aubergiste il vit de ce que laissent les voyageurs» (halk sözü);

zenb-iñ ne kadar çok-sa ümîd-iñ an-den *artık ol-ar* «si grande que soit ta faute, tes espérances sont encore plus considérable» (ata sözü);

ibâdet-i artı-cağ it-meg-içün «pour faire ses dévotions un peu plus longtemps (artı-cağ, artık in küçültümü). [Ris. Birg. s. 36].

2° Başka «autre», başkaca «autre que» (sıfat); ayrı, ayrıca «excepté» (katmaç) mânasiyle.

İhtimal ki «ayrı» demek olan *ayruk*, *adruk* = *ayrı* ile iltibas dolayısıyla. bk. § 465.

463. *artık* kelimesi katmaç olduğu zaman vurgu ilk hecesindedir ki Türkçede fazlalık «superfluité, surplus», fikrine bağlı olan epeyce mütenevvi kavramlar alır; (halbuki Fransızcadaki karşılıkları muayyenlik «définitif», katılık «décisif» fikrine bağlanan katmaçlardır).

Bu muhtelif mânalar şu aşağıdaki örneklere vardırılabılır :

1° Söyliyen zat, falanca müşahedesinin kendi gözünde *olup bitmiş* bir kıvama geldiğini, *bundan böyle* ortada varlaşık «müktesep, acquis» bir vakta bulunduğunu bildirmek ister [1].

Ml. : *artık ihtiyar ol-dam* «décidément, je suis devenu vieux»;

artık hava git-dik-çe ısın-ır «décidément, l'air devient de plus en plus tiède»;

artık hep-si hep-si bit-di «tout, tout est fini, décidément»;

artık dilen-mey-e baş'a-di «finalement, il se mit à mendier».

2° Söyliyen zat kendince *haddinden çok* «trop» devam etmiş görünen bir hale nihayet vermeği arzu eder, (ki bu evelkine yakın bir mânadadır).

Ml. : *yet-er artık* «(décidément) c'est assez, cela suffit».

sus artık «lais-toi, à la fin!».

Bir şeyin bittiğini görmek hususundaki sabırsızlığı daha çok bildirmek için halk dilinde bazan *ill' Allah* (ki *lâ il'âh, e ill'allah* düsturunun kısaltığıdır) kelimesi bu *artık* kelimesine katılarak söylenir :

Ml. : *bık-dım artık il'Allah* «j'en ai assez, grand Dieu!»

3° Sonra *artık* katmaç, yukarıdaki iki başlıkta bildirilen mânaların hep gelişme veya zayıflamasından ibaret epeyce mütenevvi mânalarda kullanılır.

(Misalleriude görüleceği üzere bunların Fransızca karşılıkları da epeyce mütenevvi ve hattâ bazan sadece bir nida işaretinden ibaret olabilir).

artık kelimesi bazan şaşırış «surprise» ve *kabüllenmeğis* «protestation» bildirmeğe yarar.

Ml. : *artık bu kadar-ı da k'afi değil* «alors, même ceci (keli. keli. : même autant) est insuffisant!».

[1] *Bu böyle, işte böyle, bundan böyle* mânalarını da duyuruyor. Halk dilinde *lâmi cimi yok* tabirinin mânası da sezilir. A.U.E.

Bazan kelâmı sadece daha *kandırıcı* «persuasif» veya daha *anlatışlı* «expressif» yapar.

Ml. : *artık ben-im gibi bir ihtiyar nasihat ver-e-bilir* «un vieillard comme moi peut bien donner des conseils»;

bu mes'ele-ye gazete-ler-de karış-acak, artık seyr eyle-yiñ gumbürtü-yü «les journaux se mêleront également de cette affaire, voyez un peu (vous verrez pour le coup) le bruit (que cela fera)».

464. Yukarıki misallerle anlaşılıyor ki bu katmaç gürleştirici, pekleştirici «corroboratif» bir edat olup *nesnelik* «objectif» olmaktan ziyade *kimesnelik*[1] «subjectif» bir mânası vardır. Çünkü teklifsiz konuşmada hiç kullanılmayıp ekseriya hususi bir duygu durumunu «état d'âme» (bilhassa hoşnutsuzluk duygusunu) açığa vurur, ve bu bakımdan nidalara yaklaşıp. Bu takdirde *hele* (§ 451) ile mânadaştır.

artık katmacının cümlede duraklı bir yeri yoktur.

[Olumsuz cümlelerde *artık* ın Fransızca karşılığı «ne... plus (désormais)» dır]. (mk. § 418 ve 485. İhtar I.).

Ml. : *bir kere söz-e başla-dı-mı, artık sus-mak bil-mez* «quand il a commencé à parler, il ne veut plus se taire» (keli. keli. : «a-t-il commencé la parole, il ne sait plus se taire») [*Fâtık Reşad*];

müslüman-lar mağlûb ol-duğ-lar-ı memleket-ler-de artık yaşa-yama-yor-lar «les Musulmans ne peuvent plus vivre dans les pays ou ils ont été vaincus» (Hüseyin Cāhit).

465. *artık* yerine bazan *ğayri*, *ğayrı* (halk dilinde *ğayrı*) ve eski Osmanlıcada *ayrak* kelimeleri bir ayırt «différence» fikri bildirir ki, fazla «surplus» fikrine yakındır.

Ml. : *bit-di ğayrı* «c'est décidément fini»; *iste-mem ğayrı* «(mais puisque je vous dis que) je ne veux pas»; *ayrak ğābit-le ben bir yer-e cem ol-maz-ın* «je ne veux plus voir. Şābit (1426 yazmaları, yaprak 130 V).

۱۱*

466. *il'lā* (mk. Caspari, § 534) ve «*il* nin şu aşağıki kavramları vardır :

1° *yoğ-sa* «sinon» nın mânadaştır. Türkçede bu mânasiyle kullanıldığı zaman başına *ve* bağlacı getirilir (ki bu kullantı eskimiştir).

Ml. : *o-da bu şirket-e gir-meli-dir ve illā para kazan-amaz* «il faut qu'il entre aussi dans cette compagnie, sinon il ne gagnera pas d'argent».

2° Olumsuz (menfi) bir cümleden sonra (müstesna olarak «excepté, sauf» ancak, olsa olsa) yerinde gelir ki «sinon» mânasiyledir.

[1] *Kimeslik* de olabilir. A.U.E.

MI. : بنی سندن کیمسه آیره‌ماز ال‌اجل *ben-i sen den kimse ayır-amaz ill'ā ecel* «personne ne saurait me séparer de toi, excepté la mort» (*ancaq*, in mânadaşı, § 429).

Ekseriya bu nevi cümlelerde olumsuz fiil olumlu olarak tekrarlanır: ... *ill'ā ecel ayır-ır* (yine bk. § 985).

3° *hele* nin mânadaşı (bk. § 451) olur. O zaman *ille* suretinde söylenir (ki bu kullanış Arapçada yoktur).

a. bilhassa «surtout» [1].

MI. : بنی سونلری ده سورم اما ایله سی *ben-larında sever-im amma ille sen-i* «je les aime (tous, mais) surtout toi».

اوده یاراما ز اما ایله سن *o-da yara-maz amma ille sen* «il ne vaut (pas grand' chose, mais toi encore moins» (keli. keli. : «mais surtout toi»).

b. Muhakkak, mutlaka «absolument», ne yapıp yapıp «à toute force» mânasında olur. [2]

MI. : ایله ایچکیدن واز کچه چکسه *ille içki-den vaz g'eç-ecek-sin* «il faut absolument que tu renonces à la boisson»;

قان دوکه چکر ایله ادرنه بزم اولاجیق *kan dök'-eceğiz ille Edirne biz-im ol-acak* «nous verserons du sang (s'il le faut mais) Andrinople sera à nous, coûte que coûte».

یوقسه

467. *Yoksa* veya *yoksa* (ki aslı *yok ise* «si c'est non» dur) katmaç veya bağlacı farazi bir mülâhazanın, bir zan ve tahminin, reddedildikten sonra varılan hükmün eveline getirilir.

(Bu gibi hallerde Fransızca karşılığı «autrement, sans quoi, sinon» dur.)

MI. : بن بویه اوندیغی بیلیموردم یوقسه مانع اولمازدم *ben böyle ol-duğ-un-u bil-mi-yor-dam yoksa mâni ol-maz-dım* «je ne savais pas que c'était ainsi, sans quoi je ne m'y serais pas opposé».

Bazan *yoksa* kelimesi, girmiş bulunduğu cümleinin sadece evelki cümle mefhumunu bozmadığını (nakzettiğini) bildirmeğe yarar.

(Fransızca'nın teklifsiz konuşma dilinde «sans quoi» kelimesinin de bazan buna benzer bir kavramı var.)

MI. : مظلوم اولانلرک مرجعی ال‌هدر یوقسه یالکر انسانلرک عدالتی ذکی *mazlûm ol-an-lar-ın merci'i Allah-dır yoksa yal-ñız insan-lar-ın adâleti değil* «le refuge des opprimés, c'est Dieu, (sans quoi) ce n'est pas la justice des hommes».

468. Bir soru cümlesinde *yoksa* kelimesi, veya «ou» mânasını bildirir (mk. § 980).

MI. : فریق پاشا کلدی می یوقسه کلدی می؟ *ferik paşa g'el-di-mi yoksa g'el-me-di-mi?* «est-ce que le général [de division] est venu ou non?»;

[1] Eski Osmanlıcada yine bu mânada olarak *illâ* suretinde de kullanılırdı:

Bir hik'âyet eyle-riz *illâ* siz-e.

(Mevlid-Süleyman Çelebi).

[2] Ne pahasına olursa olsun «coûte que coûte» mânasıyla de. A.U.E.

پیاده فریق یوقسه سواری فریقی؟ *pigāde ferik-i yoksa süvāri ferik-i?* «le divisionnaire d'infanterie ou celui de cavalerie?».

IHTAR. — Nazımda bazan (ayni mânada) *yoksa ki* tâbiri kullanılır ki, o zaman *ki* bir dolgu (haşiv, cheville) den ibarettir.

بیایغی (بیایغی)

469. *bayağı* kelimesi sıfat olarak (âdi, alelâde, basit, âmiyane, pespaye «ordinaire, vulgaire, commun, simple») mânalarında ki belki kırgızcada, Kazan Türkçesinde ve eski Osmanlıca'da (mk. *Battal*, s. 32 ve 36) mukaddema, eskiden beri, öteden beri «d'avant, de l'ancien temps» mânasındaki *bayağı* ile yaklaştırılabilir. Bu da «avant» mânasında olan *baya* ile *ki* + (§ 284) den ibarettir; mk. *baya: kitāb-ı-Ḳorḳud*) Barthold, s. 210, l. 17), Altaycada *paya* veya *piya* -evel- -ci-dessus, avant» (yine mk. *bıyağdan* § 396, tenbih) [1].

Bu kelime, pek beklenmedik, şaşırtıcı veya üzücü görünmekle beraber verilmesi zarurî bir hüküm hakkında katmaç olarak kullanılır. (Fransızcada karşılıkları: «vraiment, tout simplement, tout bonnement» gibi kelimeler olabilir) [2].

Ml. : کسندی بیایغی معلوماتی بر شی ظن ایدیور *k'endi-ni bayağı ma'lūmat-ı bir şey zann ediyor* «il s' imagine tout bonnement qu' il est un savant» (keli. keli. : «qu' il est une chose savante»).

*عادتا

'*ādetā* kelimesi aslında (mk. § 103) «âdet, mutad olduğu üzere «selon le coutume» mânasını veriyordu.

Ml. : ادتا اوچر دودر قات بنا ایدر لر ایکن بوئی فقط بر قات بنا ایتشدر *ādetā üç-er dör-der kat binā id-er-ler iken bun-u faqat bir kat binā et-miş-ler* «quoique ce soit la coutume (en France) de bâtir à trois ou quatre étages, ce (palais) n'en a cependant qu'un» (Mehmet Efendi sefaretnamesi [relation de Mehmed E(endi)] Julien Galland tercümesi);

بوشی ناصل پیشره چکسک؟ *bun-u nasıl pişir-ecek-siñ* «comment foras-tu cuire ceci?» sualine cevabolarak:

- *ādetā* «comme d'habitude» (Nasreddin Hoca hikâyelerinden).

ādetā katmaç çok kere yukarıki *bayağı* kelimesinin mânadaşı olur (ve Fransızcada litteralement, véritabiement, vraiment, simplement, tout simplement «ni plus ni moins, autant dire, pour ainsi dire, proprement» gibi mânalar [2] bildirir (mk. *düzce* katmaç ki Fransızca karşılığı «tout uniment» dir).

[1] Daha evvelce bu kelime hakkındaki mütalâalarımız hakkında, bk. bu eserin tercümesi § 126, s. 89 notlar. Aynı kök ve mânadan bozulup sonradan iki ayrı mânada gelişmiş olan bu kelime, *basbayağı* suretinde her ikisinde tekitli olarak da kullanılır. A.U.E.

[2, 2] Bu Fransızca tâbirlerin Türkçede aşağı yukarı karşılıkları *durmuş ta, haline bakmadan, düzcesi, gerçekten, eni konu, adam akıllı, gūya, sözüm yabana, az çok* gibi kelimelerdir. A.U.E.

MI. : اورتللق عادتا كچه كچي قاراللق اولدى *orta-lık ādetā g'ece gibi karañlık ol-du* «il fait noir comme s'il faisait (vraiment) nuit»;

كچي عادتا كوچولاش آرسلان كچيدو *k'edi ādetā küçül-müş arslan gibi-dir* «le chat est, pour ainsi dire, un lion en miniature»;

عادتا بر لاپوراتوار ترتيب ايتمش *ādetā bir laboratuvar tertib et-miş* «il a organisé un véritable laboratoire».

IHTAR 1. — Türkçede bu mânalarla ilgili صالت *salt*; صرف * *stf*, محضا * *mahzā*; سادہ ** *sāde*; مجرد * *müeerred*; kelimeleri de vardır (ki Fransızcada: «uniquement, purement et simplement, seulement» gibi ifadelerle eda edilir). Yine mk. تک *tek* (§ 1000, sonunda, ve § 538), *yalnız* ve *ancağ* (§ 469).

IHTAR 2. — Balkalarda (Rumelide) *bayağı* kelimesi (ekseriya *boya* suretinde kısaltılmış olarak) پک *pek* «très» mânasını almıştır. mk. Kazan ve Tobolsk: *bağtak*.

سانک

470. *sanki* katmacı *san-mak* «penser, croire» (ilinin emri ardınca getirilen *ki* bağ-laciyle yapılmış olup (keli. keli.: zannet ki... crois que, itibar et ki... considère que, farz et ki... suppose que) mânalarındadır.

Bu katmacın başlıca kullanışları şunlardır:

1° Aynı zamanda bir çekiniş ilintisi «kaydı ihtirazi, réserve) ortaya sürmek üzere farazi bir hükmün kabul ve teslim edildiğini bildirir (ki Fransızcası: kabul edelim ki, mânasında «admettons» dır). Mânadaşı: *tut-alım* «tenons» [1].

MI. : سانک کيردم *sanki kır-dım* «admettons que je l'aie cassé?» (ne olacak = et puis après?)

(Bazan bu kelimenin aynı mânada kullanılan kısaltık *san* şekline de rastlanır [2]).

2° İddia edilen bir şeyin ancak bir zan ve tahminden, yersiz ve asılsız bir ifadede haksız veya uydurma bir isnat ve iftiradan ibaret olduğunu bildirir.

(Fransızca karşılığı: «soi-disant, comme si...»). Mânadaşları: گویا ** *g'öyā*, گان * *k'enne* veya گانه * *k'ennehū*, همه * *hemūā*.

MI. : سانک بن بنو ديمش *sanki ben bun-u de-miş-im* «c'est moi qui l'aurais raconté, soi-disant».

3° Kelâmı daha iymalı veya daha kandırıcı kılmak için, bazan de ona sadece bir aydınlık ve açıklık getirmek üzere tekit edatı olarak kullanılır.

(Bu takdirde Fransızca karşılıkları epeyce değişik olur: «voyez-vous, ma foi! c'est ainsi que... comme qui dirait vs.).

MI. : سانک اوده آتاييگوز *k'enar-a at-ma-yünüz, o da sanki adam-dir hal* «ne le traitez pas par-dessus la jambe, ce n'est pas le premier venu, ma foi!»;

بعضى يرزده شاعيني تربيہ ايدولر سانک آليشديروب آوجيلقده قوللايرلر *ba'zı yer-ler-de şahin-i terbiye ed-er-ler sanki alış-dır-ıp av-cı-lık-da kullân-ır-lar* «dans

[1] *Tutalım* gibi, *tutalım ki* ve hattâ *tut ki* de kullanılır: Tut ki yedim A.U.E.

[2] Kendim bunun böyle kullanıldığına raslamadım. A.U.E.

certaines endroits on élève des faucons : on les dresse et on s'en sert à la chasse» (Ris'at Bey, hikâyeleri, s. 4).

4° Çok defa *sanki* katmacı, bir soruyu pekleştirmeğe yarar.

Ml. : اوکا ير مکتوب کوندرسم اولمازى *sanki on-a bir mektub g'önder-se-m ol-maz-mı?* «si je lui envoyais une lettre («qu'en pensez-vous?» ne der-siñiz?);
 آغاچ-لار-ی نیچون یودارلر سانکه؟ *ağaç-lar-ı niçün buda-r-lar sanki?* «(dites-moi, pourquoi émonde-t-on les arbres?»
 سانکه آدمی او؟ *sanki adam-mı o?* «et cela s'appelle un homme?»;
 آ صیقندم نیچون اوله کولبورسکز سانکه؟ *ā, sık-ıl-dım niçün öyle gül-üyor-suñuz sanki?* «ah! je ne suis pas content, pourquoi riez-vous ainsi?».

**کاشکه

471. *k'eşki* (halk dilinde : *k'eşke*) katmacı, Farsça کاش *k'āš* veya کج *k'āc* ile *ki* den olup: Allah vere de «plût à Dieu que...» mânasını verir. Bulunduğu cümlelin fiili iltizami (ve bazan bunun yerine şart) olur.

Vaktiyle کاشکه *k'āš ki*, *k'āški* suretlerinde de yazılırdı. mk. کاشکه *k'āš (i) ke* (1426 yılı yazmaları, yaprak, 43, 206 7° vs.)

Ml. : دوندن کاش اولدیدیکز *k'āški dūn-den g'el-miş ola-ydūñuz* «ah! si vous étiez venu dès hier!».

Eski Osmanlıcada کاش *k'āš* kelimesi ardınca *ki* si olmayarak kullanıldığı gibi نوله (یدی) *n'ol-a-(yidi)* «que serait-ce»; ve بولای [1] *bol-ay ki* (mk. § 620, ihtar) gibi mânadaşları da kullanılırdı. نوله کاشکه *n'ol-a k'eşki* «keli, keli. : que cerait-ce si...» de derlerdi.

*حاشا

472. *hāšā* (Allah saklasın, Allah esirgesin, Allah elmesin «Dieu garde, à Dieu ne plaise» mânalarında bir ifade olup Arapçada «excepté, hormis») mânasından alınarak Türk diline Kur'andaki حاشا له = (حاشا له) ibaresinden girmiştir.

(Nazımda) *hāšā ki* de denir.

Bu kelime haksız bir ispada, iftiraya karşı ret ve inkâr rolüyle kullanılır.

Ml. : حاشا! او دكاجی ناموسسزى دور؟ *o dūk'k'āncı nāmus-suz-mu-dur?* *hāša* «ce boutiqueur serait malhonnête, (d'après vous)? jamais de la vie!»;

حاشا مقصدم شكایت دکل *hāšā maqsad-ım şik'āyet değil* «ne croyez pas que j'ai l'intention de me plaindre».

Bazan aynı tâbir ayıplanacak veya uygunsuz, münasebetsiz bir şey olduğunu bildirir.

Ml. : مکتب طبیه ده حاشا اللهی انکار ایدیورلرمن *mekteb-i tibbiye-de hāšā Allāh-ı ink'ār edī-gor-lar-mış* «à ce qu'il paraît, on nie l'existence de Dieu à l'École de médecine!»;

[1] *bol-ay* kelimesini Rumelide *bol-ay ki* ve daha çok *bol-a ki* suretlerinde işittim. A.U.E.

Bu kelime eski *bol-mak* = *ol-mak* mastarının o vakitlerde yaşayan iltizami müfret zaibi (*bol-ay* = اوله) dır. Bunun, (*bu ol-a ki*) den koşa «hiatus» dolayısıyla *n* düşerek *b' ol-a ki* olması uzaktır. A.U.E.

Seneviyye tā'ife-si der-ler ki hūşū Hālik
iki-dir «les dualistes prétendent qu'il existe deux créateurs» Būrhān-ı
 Kātī, Türkçe tereümesi, s. 59).

mk. *hūşū hazar-dan*, حاشا من حضور *hūşū min hazur* «sauf votre respect
 (ve keli. keli. : loin de la présence)».

Daha eskiden Arapçanın حاشا من السامعين *hūşū min, e(l) s-sāmī'in* «loin de ceux qui
 écoutent = işidenlerden uzak» tâbiri kullanılırdı.

mk. şu mânadaş tâbirleri: بزدن اوزاق *biz-den uzak* «loin de nous»;

ایشیدندن اراق *işid-en-den urak* «loin de celui qui écoute»;

الله كوسترمة سين *Allah g'oster-me-sin* «Dieu garde, que Dieu ne montre pas»;

(من الشيطان الرجيم) نعوذ بالله *ne'üz, ü b, i llāh -i, min, e ş-seytān, i r-racīm* = (taşlanmış Şey-
 tan-dan) *Alla-ha sığın-ır-ız* «nous nous réfugions en Dieu (contre Satan «lapidé»)»;

سوزم يابانه *söz-üm yaban-a* (mk. § 912, 2° misal); *l'ā teşbih; Allah sakla-sın;*
 خدا نکرد *hadā nek'erde, Allah et-me-sin, vs. [1].*

(**خود)

473. *hod* edatı Farsçada (Fransızcanın lui-même, moi-même vs. deki «même» keli-
 mesî gibi) bir mânada olup artık bugün Türkçede kullanılmaz. Eski Osmanlıcada şu ma-
 hiyetleri vardı:

1° *ise* (mk. § 408, ihtar) veya *hal-bu-ki* «quant à... , pour ce qui est de... , tandis
 que» kelimelerinin mânadaşı.

Ml. : *g'eç-en-de* گچنده محمد پاشا وزیر ایکن وردنکن بو خود بر دفترداردر ووروب فتنه یی دفع ایسک
Mehmed Paşa vezir iken ver-di-niz bu hod bir defterdar-dir vir-üb
fitne-yi def ed-iñ. «dernièrement vous avez livré (aux janissaires révol-
 tés = ayaklanan yenîçerilere) Mehmet Paşa qui était un vizir; quant
 à (ou tandis que) celui-ci (il n') est qu'un trésorier. Livrez-le pour étouf-
 fer l'insurrection» (Na'imā târihi);

[2] *Ādem* آدم خود (tuhafl) الله عهد ایلکم (ایلدی کم ، برینه) اول اناجندن یی
hod' Allah-la 'ahd eyle-di kim ol ağaç-dan yi-me-ye «quant à Adam,
 il avait fait un pacte avec Allah de ne point manger de cet arbre»
 (Envār-ı-Āşikîn, yaprak. 25. Bibl. nat. yazmaları).

IHTAR. — Çok kere *hod* kelimesi bir zamirden sonra gelirdi:

ben hod بن خود *sen hod* سن خود vs. «quant à moi, à toi».

2° Bir hükmü veya bir emri daha tesirli kılmak için *artık* (mk. § 462) veya *hele*
 (§ 453) gibi pekleştirici (tekidici) bir edat mahiyetindedir.

[1] Edeba uymyaz veya tiksindirici bir şey söylemek zoriyle söyliyzen zat o şeyi
 bildiren sözden evvel konuşma dilinde *destar-uñ* der ki, bu da bu kelimeler arasına
 girer: *destar-uñ abdest-i g'el-miş.* vs.

Bu kelime de halk dilinde «af edersin» mânasıyle ve *haydi-ñ* gibi bir emir siygası
 halinde kullanılır. A.U.E.

[2] Farsçada (d)lerin bir takımı ð = d' ile de olur. Bu da bunlar arasında olduğu
 farz edilerek burada böyle yazılmıştır ki, müellif bu münasebetle (tuhafl, ne münasebet)
 mânasında sic diyor. A.U.E.

MI. : *ve illā ḥod vir-mez-üz.* «sinon, nous ne donnerons rien» (Kırık vezir, s. 113);

biñ vir-mez-se yüz ḥod vir-e «s'il ne donne pas 1000 (aspres), qu'il en donne du moins 100) (aynı eser, s. 184).

Diğer tavır katmaçları.

(885 § ve aşağısına da bakınız).

474. *طبّق* *tıbb-ı* «exactement».

zar zor *zar zor* *iste-** *iste-mez* «malgré tout» muk. s. 1020 [1]

hāsıl-ı (*hāsıl-i** yerine), *el-hāsıl*,

hāsıl-ı *k'el'ām* *ḥul'āsa*,

ḥul'āsa-i-k'el'ām, *netice-i-k'el'ām*,

el-ḫıssa «on résumé, bref», muk. eski Osmanlıcada

ma-hasal, ve *muḥassal*,

binā'en'aleyh, *bina-ber-in* «par conséquent, en conséquence» (keli. «en construction sur ceci»);

baş-lı-ca «principalement»;

husus-i-ile, *husus*, *bā husūs*, *husus-en*, *al'e-l-ḫusūs*,

«surtout»; muk. *خوينق* (Bianchi);

agrı-ca, *bi-l-ḫāssa* «spécialement»

maḫsūs «à dessein, exprès, spécialement»

bi-l-iltizām, «à dessein, exprès»;

bilerek, *kasden* «volontairement, à dessein»;

yalan-dan «soit-disant, tant bien que mal, pour donner le change».

V. KAÇLIK KATMAÇLARI.

(Adverbes de quantité).

475. Kaçlık katmaçları *ne kadar* «combien» (quelle quantité) sualine cevap olanlardır. (mk. bu bapta § 1076 ve aşağısı). Bu katmaçların bir kaçı miktar belirtkenleri «déterminants» olabilir (bk. § 1076 ve aşağısı, 891 ve aşağısı).

476. Kaçlık işaret katmaçları şunlardır: *bu* (*su, o*) *şu kadar* «tant, une telle quantité». Bu tâbirler işaret zamirleri olan *bu, şu o* ardınca gelen *kadar* ilgisinden yapılmıştır: «autant que cela, autant que ceci».

Eski Osmanlıcada aynı mânada *bunca*, *şunca*, *bu kadar* da denirdi.

[1] *çār nā çār* ve *hāh nā hāh* kelimeleri de bu araya girer. A.U.E.

Bu katmaçlar sıfatlarla kullanılır. Bazen bir işaretli harekete dayanır.

Ml. : *bu kadar uzun* «long comme ceci, de cette longueur». Kaçlık belirtkeni olarak ta kullanılırlar (mk. § 1076).

477. Bu katmaçlardan evvel *bir* geldiği zaman, bir daha o miktar «une fois autant, un aussi grand» mânası verir (muk. § 395).

Ml. : *bir o kadar daha bekle-dim* «j'attendis encore une fois autant» (keli. keli. «une même quantité encore»).

478. Bu katmaçlar tasgir alâmeti olan *cik* - de alırlar, o zaman ufak bir miktar «une patite quantité» mânasını verirler.

Ml. : *o kadar-cık ufağ* «tout petit» bir hükmün belirtkenleri olarak kullanıldıkları zaman *bir* tarif edatını «article» alır.

Ml. : *bu kadar-cık bir para* «une si petite somme».

479. *bu kadar* kelimesi şu kavramları alabilir :

1° (Bir sayı isminden sonra geldiği zaman aşağı yukarı, takriben, tahminen, «environ») mânasını verir.

Ml. : *otuz bu kadar sene evvel* «il y a environ trente ans».

2° Yalnız, sadece mânasını verir «pas plus que cela» (yani olsa olsa bu miktar). mânadaşı : *ancak* (muk. § 429).

Ml. : *mıstar-sız yaz-ıl-an kitab-ın oku-na-cağ-ı bu kadar-dır* «voilà tout ce qu'on peut lire d'un livre qu'on a écrit sans se servir d'une règle» (halq sözü). (mıstar [1] yerine *cedvel* de kullanılır.

480. *o kadar* kelimesi, olumsuz bir cümlede bazan *pek* «pas beaucoup» mânasını verir. (Muk. fransızca [teklifsiz konuşma dili] da «pas tant que cela».

Ml. : *kuş-in kuş-l-ar insan-dan o kadar kaçmaz* [2] «en hiver, les oiseaux ne fuient pas beaucoup les hommes». *o kadar* katmacından evvel *pek* kelimesi de (§ 487) getirilebilir.

Ml. : *bu-un çäre-sin-i bul-mağ pek o kadar kolay ol-ma-sa g'erek* «il ne doit pas être si facile que cela de trouver un remède à ceci».

481. *bu* (şu, o) *kadar* katmaçları bir şahıs bildiren ismin önüne gelince *bu, şu o yaşta* «d'un tel âge» mânasını bildirir (muk. 1205).

[1] Mıstar, *cedvel* değildir. Çizgisiz kâğıtlar üzerinde eski nasih ve kâtiplerin düzgün satırla yazmaları için kâğıt boyunda mukavva üzerine ölçülü ve muntazam ipikler halinde evvelden tasarlanmış sahifenin satırları gergin dikilüp dizilenir. Yazılacak kâğıtlar bunun üzerine bastırılınca izleri, satırsız olan o kâğıt üzerinde kalır, ve bunun üzerinden yazı yazılırdı. İşte bu «satırlık» mukavvaya *مسطر* denilir. A.U.E.

[2] Bu yerde *pek* de kullanılır: *pek kaçmaz* A.U.E.

MI. : شو قدر چوقق يالکز کزه من *şu kadar çocuk yalnız g'ez-emez* «un enfant de toi âge ne peut se promener seul».

482. Bağlaç tâbiri «locution conjonctive» olan شو قدر (وار) که *şu kadar var ki* ifadesinin, bununla beraber «néanmoins, pourtant» suretinde daraltıcı bir mânası vardır.

483. Katmaç olarak kullanılan چوق *çok* «beaucoup» kelimesi (mk. § 1076) şu mânaları verir:

1° Sıfatlarla, *pek* «très» mânasını:

MI. : چوق چالیشان *çok çalış-kan* «très travailleur, très laborieux»;

2° Fiillerle, *ziyâde* «beaucoup», çok kere, ekseriya «souvent», çok zaman, uzun müddet «long temps» mânalarını:

MI. : سزی چوق سورم *siz-i çok sever-im* «je vous aime beaucoup»;

بزه چوق کلیدی *biz-e çok g'el-ir-di* «il venait souvent nous voir».

بن ارزرومده [1] چوق اوتوردم *ben Erzurum-da çok otur-dum* «j'ai habité longtemps à Erzurum [1]».

IHTAR. — *çok-dan* kelimesi *çok zamandanberi* «depuis longtemps», *çok çok* veya *pek pek* kelimeleri en çok, a'zamî «tout au plus, au maximum» mânalarını verir. muk. § 1238.

3° Fazla «trop» mânasını.

MI. : چوق آلدینیز *çok aldıınız* «vous (en) avez pris trop ou beaucoup» [Fransızcadaki «beaucoup, trop» kelimelerini Türkçe, ayırt etmiyerek «çok» ile bildirir].

484. (Evelkinin zıtlılık = ters-ad «antonyme» i olan) آز *az* kelimesi şunları bildirir:

1° *peu*, *ذلیل, *جزئی.

MI. : آز ور چوق یالوار *az ver çok yalvar* «donne peu, quémante beaucoup».

2° نادرأ *nādiren* «rarement» mânasını, سیرک *seyrek*.

Mânadaşları: آز کره (دغه) *az k'ere (defā)*.

MI. : بوله بر آت آز بولونور *böyle bir at az bul-un-ur* «on trouve rarement un pareil cheval».

[1,1] Müellif bu kelimenin Osmanlıca imlâsını (ارزروم) ve Fransızca imlâsını (Erzeroum) suretinde veriyor. A.U.E.

İHTAR. — *از* *biraz* «un peu» bir miktar az, az bir miktar ve *بر پارچه* [1] *bir parça* «une pièce» bir ufak kıta ve yine biraz «un peu») mânâsiyle kullanılır: *bir az (bir parça) rahatsız* «un peu incommodé, malade»;

İski osmanlıca da aynı mânada *برز* *bir-er*, *مقدار* *bir mikdar* (ki bu ikinci kelime bu gün sadece «une certaine quantité» mânasındadır) ve *سهل* * *sehl* (kolay «facile») denirdi.

485. *زیاده* * *ziyāde* «augmentation» kelimesi çok, artık, fazla «trop davantage, plus» mânalarını bildirir. Bu katmaç, *daha* (mk. § 418) kelimesinden daha çok anlatışlı (mânidar)dır.

MI. *الله زیادہ ایسین* *Allah ziyāde et-sin* meselâ bir yemeği almazlık ederken) teşekkür ederim «merci» yerinde kullanılır (keli. keli.: «que Dieu passe davantage, que Dieu vous en accorde plus encore que vous ne m'en offrez»;

بو چوخه زیادہ کلدی *bu çuħa ziyāde g'el-di* «il y a plus de drap (qu, il n'en faut), il y a trop de drap», (keli. keli.: «ce drap est venu trop».

ziyāde katmacı bir sıfattan evvel geldiği zaman *çok* ve *pek* kelimelerinin mânadaşı olur: *ziyāde çal'ışkan*, *pek ziyāde çal'ışkan* da denir.

İHTAR 1. — Olumsuz bir cümlede artık fazla «ne... plus...» mânasındadır: *ziyāde iste-mem* (mk. § 418 ve 464).

İHTAR 2. — *daha* kelimesi gibi tafdil (comparatif) i pekleştirmeğe yarar:

Benden ziyāde bü(ö)yük «(il est) plus grand que moi» (mk. § 367).

486. *فاضله* *fazla* «surplus» kelimesi (Fransızca «plus» ve bilhassa «trop» mânâsiyle) *ziyāde* kelimesinin mânadaşı olarak kullanılır:

MI. *لؤمندن فاضله* *lüzüm-un-dan fazla* «plus que de raison»;

فاضله سويله *fazla söyle-me* «ne parle pas trop, ne parle pas inutilement».

İHTAR. — Edebi dilde bazan fazla «plus» mânasında *میتجاوز* * *mütecāviz* (aşkın, geçkin) ve *زیاده* * *ezyed* (çok ziyade) kelimeleri mefulün anı halleriyle kullanılırdı (Cevdet Tarihi, I, 111, 137, 142).

[1] Müellif *parça* kelimesinin Farsça olduğunu ** işaretiyle gösteriyor. Halbuki Farsçaya Türkçeden geçen bu kelimenin *p* (*b*) *r* maddesi şubelere ayrılmış mânasında (bk. Radloff IV. parçalanmış, mânasında) *pır-tıl'*; *pır-tık*, *par-tal'*, *bür-tük*; (*pıl'i*) *pır-tı*, *bör-tür*; *bur-tak*, *bür-tek*, *bur-çak* ve *par-a*, *para-l'amak* kelimelerinde de görülmektedir Hepsinde (ayrılma, dağılma, tanelenme) fikri vardır. A.U.E.

487. بك *pek*.

Bu kelime sıfat olarak kullanıldığı zaman sert, katı, sağlam «solide, ferme, dur» mânalarında olur.

ML. بك يوركى *yüreğ-i pek* «(il a) le cœur dūr»;

بك آغزیم *ağ(.)z-ım pek* «je garde bien les secrets»;

بك كوزى *göz-ü pek* «cruel» [1].

pek kelimesi, katmaç olarak (çok, kuvvetli, kuvvetle, şiddetli, şiddetle «fort, très, avec intensité, avec force») mânalarını verir.

ML. بك فوشق *pek koş-mak* «courir vite»;

بك قيزمق *pek kız-mak* «être fort en colère» vs.

Sıfatlardan evvel gelirse, *ziyade* ve *çok* kelimelerinin mânadaşı olur: *pek çalışkan*.

488. Şu kelimeler de aynı mânada kullanılabilir:

آشورى (آشورى) *gāyet*, (آشورى *gāyet-le*, *gāyet de*, *begāyet*); *aşırı* (aşuru) eskimiştir; mk. s. 905) «extrêmement»;

قىتى *katı* (asıl mânasiyle: sert «dur»); *soñ derece* (ده) «au dernier degré»; *hadden ziyāde* (طهره) *daşra* (daşra) eskimiştir; veya *bī hadd* «excessivement»;

fevķ, a l-āde «extraordinairement»; [2] vs. Yine mk. § 469, ihtar 2.

IHTAR. — Eski Osmanlıcada *azim* كى *g'ey* (muk. uygurca *kād*) ve *yavlaķ* kelimeleri de aynı kavramda kullanılırdı.

Ca'fer için 'azim perişān ol-du-ķar ils furent très inquiets au sujet de Djafer.

azim büyük «très grand» (Sey. Battal Gaz. s. 10 ve 12);

g'ey saķın «sois bien sur tes gardes» (Kırķ vezir s. 95, 225);

yavlaķ sevgilü «très aimable» (Bibl. nat. yazmaları, A. f. t. n° 5, yaprak, 69).

Katmaçların mukayese dereceleri, aynıyle sıfatlar da olduğu gibi ifade edilir (§ 367 ve aşağısı).

[1] Müellifin bu kelimeye verdiği «zalim, cruel» mânası yerinde değildir. Bu ifade «pervasız; korkusuz; cüretkâr; cesur» mânasındadır. Bu misaller arasına *sırtı pek* «sağlam giyinmiş» de katılabilirdi A.U.E.

[2] Aynı mânada *fevķ, a l-gāye* de kullanılırdı. A.U.E.

MI.: *daha yukarı çık-di* «il monta plus haut»; «il s'assit à la dernière place» *eñ aşağı otar-du* (keli, keli, «le plus bas»);
eñ evvel «en tout premier lieu, tout d'abord».

ile (§ 375) ve bu bağda *-li* ile türemlenen isimler de olduğu gibi iş gören *siz* (§ 381) ilgiçlerini havi olan katmaçlık tâbirlerde de böyledir.

MI.: *كل مره اكثر من مره اخرى* *Qler el-ler-in-i bu sefer daha şiddet-le çırp-di* «cette fois, Claire applaudit plus fort encore» (Yağub Kadri, *Bir Serencam*, s. 101).

-lik veya *-li li* isimlerle *-ile* den yapılmış tâbirler arasındaki bu iş benzerliği, 521 inci bent te söylenenleri pekleştirmektedir.

BÖLÜM III. — Sayı isimleri.

489. Sayı isimleri (اسماء اعداد * *esmā-i a^cdad*) asıl sayı (اعداد اصلیه * *a^cdād-ı asliye*), dereceli sayı (اعداد رتبه * *adād-ı rütbiye*) paylı (üleşimli) sayı (اعداد توزیه * *a^cdād-ı tevzi^ciyeye*) isimlerine «les noms des nombres ordinaux, les noms des nombres cardinaux, les noms des nombres distributifs», ayrılır.

I. Asıl sayı isimleri.

490. Türkçede birlik (احاد *unités*) lere *بر* *birler* denir ki şunlardır:

1. <i>bir</i>	بر (۱);	6. <i>altı</i>	آلی (۶);
2. <i>iki</i>	ایکی (۲);	7. <i>yedi</i>	یدی (۷);
3. <i>üç</i>	اوچ (۳);	8. <i>sekiz</i>	سکز (۸);
4. <i>dört</i>	د(و)رت (۴);	9. <i>doğuz</i>	ط(و)توز (۹).
5. <i>beş</i>	بش (۵);		

onlar (عشرات * *aşerāt - dizaines*) şunlardır:

10. <i>on</i>	اون (۱۰);	60. <i>altmış</i>	(۶۰);
20. <i>yirmi</i>	یکری (۲۰);	70. <i>yetmiş</i>	(۷۰);
30. <i>otuz</i>	اوئوز (۳۰);	80. <i>seksen</i>	(۸۰);
40. <i>kırk</i>	قرق (۴۰);	90. <i>doğsan</i>	(۹۰).
50. <i>elli</i>	الی (۵۰);		